

Nowe stanowiska *Carlina acaulis* (Asteraceae) w północno-wschodniej Polsce

EDYTA WASILEWSKA i DAN WOŁKOWYCKI

WASILEWSKA, E. AND WOŁKOWYCKI, D. 2009. New localities of *Carlina acaulis* (Asteraceae) in north-eastern Poland. *Fragmenta Floristica et Geobotanica Polonica* 16(1): 59–64. Kraków. PL ISSN. 1640-629X.

ABSTRACT: The paper described two new populations of *Carlina acaulis* from NE Poland, which are distributed at the limit of the north-eastern geographical range of this species in Europe. *C. acaulis* belongs to the Alpine-Central European distributional type with frequent locations in mountains and highlands. Lowland populations are rare and in most cases are not confirmed in the last decades in Poland. Data about *C. acaulis* in the other countries of north-eastern Europe (Belarus, Latvia, Estonia, Lithuania) are also historical.

KEY WORDS: *Carlina acaulis*, distribution, endangered species

E. Wasilewska, Zakład Botaniki, Uniwersytet w Białymstoku, ul. Świerkowa 20B, PL-15-950 Białystok; e-mail: edytobot@uwb.edu.pl (contact autor); D. Wołkowycki, Katedra Ochrony i Kształtowania Środowiska, Politechnika Białostocka, ul. Wiejska 45A, PL-15-351 Białystok; e-mail: danwolko@pb.edu.pl

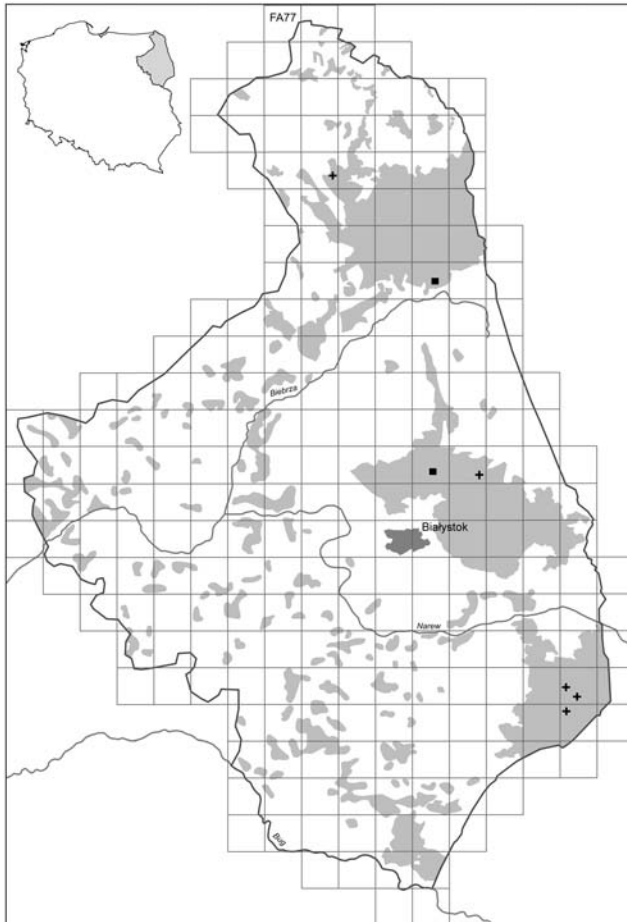
WSTĘP

W latach 2004–2007 na obszarze woj. podlaskiego odkryte zostały dwa nieznanne stanowiska *Carlina acaulis* L. (dziewięciśiła bezłodygowego), gatunku, który w tym regionie uważany był już za wymarły (SOKOŁOWSKI & WOŁKOWYCKI 2004). W Polsce jest to gatunek objęty ochroną ścisłą.

Dziewięciśił bezłodygowy należy do podelementu środkowoeuropejskiego, do grupy gatunków o rozmieszczeniu alpejsko-środkowoeuropejskim. Jego zasięg geograficzny rozciąga się od środkowej Hiszpanii i Francji, przez południowe i środkowe Niemcy, północne Włochy, po Karpaty, Bałkany i północną Grecję (WEBB 1976). Na Białorusi to gatunek wymarły, występujący niegdyś w okolicach Grodna i Nowogródka. Tamtejsze stanowiska potwierdzone są dzięki XIX- wiecznym materiałom zielnikowym (PARFENOV 1999). Z Litwy, z Łotwy i z Estonii znane są tylko dawne dane literaturowe (KUUSK i in. 2003), m.in. JUNDZIŁŁA (1811). W Skandynawii *Carlina acaulis* nie występuje (HULTÉN & FRIES 1986). Stanowiska na Podlasiu wyznaczają zatem północno-wschodni kres współczesnego zasięgu tego gatunku w Europie.

ROZMIESZCZENIE W POLSCE

W Polsce *Carlina acaulis* często występuje w Sudetach, w Karpatach oraz na Wyżynie Małopolskiej (FORCIK & GOWIN 1994; GRABSKI 1993; HERNIK & SKALSKA 2004; HERZOG 1988; TOBOROWICZ & MACIEJCZYK 1977; WITKOWSKA 2004). Stanowiska na Wyżynie Lubelskiej, na Nizinie Śląskiej, w Wielkopolsce, na środkowym Pomorzu, na Kujawach i na Pojezierzu Mazurskim są rozproszone i stosunkowo nieliczne (ZAJĄC & ZAJĄC 2001), a wiele z nich nie zostało współcześnie potwierdzonych. W ostatnich latach stanowiska niżowe podawano m.in. z Niziny Południowopodlaskiej (CIOSEK i in. 1998), z Puszczy Bydgoskiej (PIASECKI & SPANIDIS 1988) oraz z Pomorza Zachodniego (FAŁTYNOWICZ 1995).

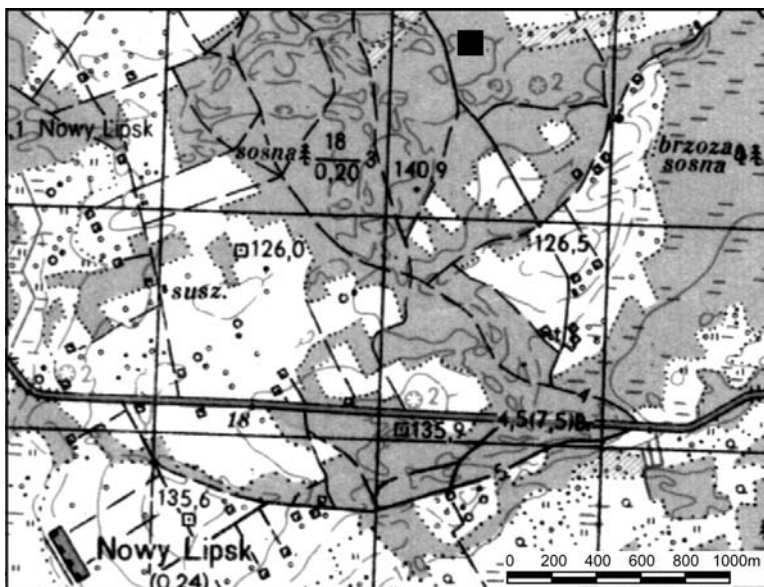
Ryc. 1. Rozmieszczenie *Carlina acaulis* L. w granicach woj. podlaskiego. Na podkładzie zaznaczono granice województwa, kompleksy leśne, główne rzeki oraz siatkę ATPOL (oznaczenie kodowe dla orientacji podano tylko w jednym kwadracie); ■ – stanowiska własne, + – stanowiska zanikłe lub nie potwierdzone w ciągu ostatnich 30 lat

Fig. 1. Distribution of *Carlina acaulis* L. in the Podlaskie province (NE Poland). Borders of the voivodship, forests, main rivers and the ATPOL grid (the square signature is given in one plot only) are shown on the map; ■ – localities recorded by the authors, + – localities extinct or not confirmed during last 30 years

W najdalej na północny wschód wysuniętych regionach Polski, na Nizinie Północnopodlaskiej i na Pojezierzu Litewskim, znajdujących się w granicach woj. podlaskiego znanych było dotychczas zaledwie kilka stanowisk gatunku (Ryc. 1; ZAJĄC & ZAJĄC 2001). Większa część z nich zlokalizowana była w Puszczy Białowieskiej, gdzie dziewięciśl bezłodygowy zapewne już jednak wymarł. GORSKI (1829) znajdował go jeszcze „obficie w Straży Augustowskiej, wraz z rzeczką Lentównią [Łutownią] i w uroczysku Obolonie”, zaznaczając przy tym, że „w całku używa się od zarazy bydła”. Ówczesne lecznicze stosowanie rośliny na obszarze Puszczy rzeczywiście sugeruje jej stosunkowo wysoką liczebność. Później gatunek podawany był z oddz. 447 przez PACZOSKIEGO (1930), gdzie w 1951 r. potwierdziła go jeszcze MATUSZKIEWICZ (1955). Ostatnie notowanie *Carlina acaulis* z tego obszaru pochodzi z 1963 r., kiedy to SOKOŁOWSKI (1995a) znalazł „jeden płony egzemplarz” w pododdz. 250C. Poza Puszcza Białowieską w woj. podlaskim znane były tylko dwa stanowiska: odnalezione w 1979 r. w Puszczy Knyszyńskiej, w oddz. 184 obrębu Sokółka, na linii oddziałowej przecinającej młodnik brzoźowy na siedlisku *Calamagrostio-Piceetum* (leg. A. W. Sokołowski 1979; BIL; SOKOŁOWSKI 1995b, c) oraz pochodzące z 1964 r., z okolic Płociczna koło Suwałk (leg. A. W. Sokołowski 1964; BIL).

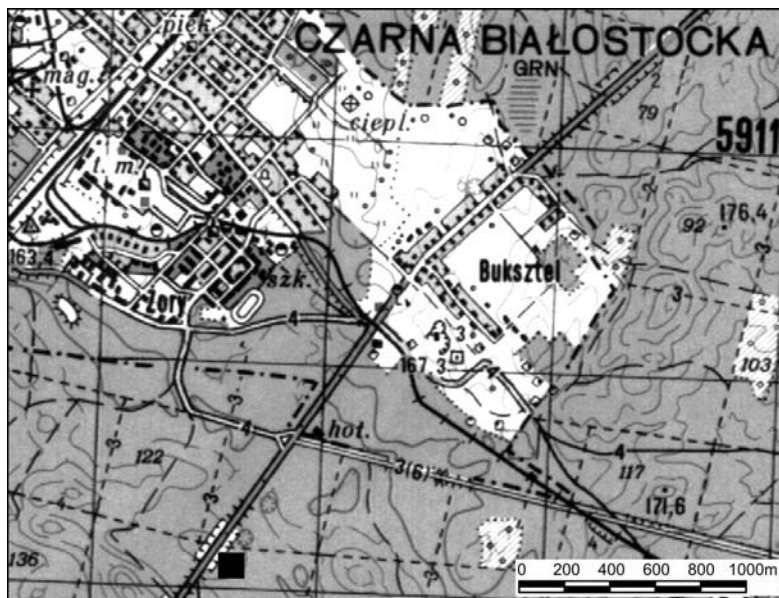
NOWE STANOWISKA

Pierwsze z nowoodkrytych stanowisk dziewięciśla bezłodygowego znajduje się w południowo-wschodniej części Puszczy Augustowskiej, w pobliżu kolonii Nowy Lipsk, gm. Lipsk, na niewysokiej wydmy w obrębie pola sandrowego (GB41; Ryc. 2). *Carlina acaulis* rośnie tu w prześwietlonym fragmencie lasu wśród ok. 50-letniego drzewostanu pochodzącego z nasadzeń, na siedlisku boru świeżego, z mszysto-krzewinkowym runem. Zbiorowisko, w którym występuje *C. acaulis* cechuje się niepodzielną dominacją sosny w drzewostanie oraz pojedynczymi świerkami i jałowcami w podszycie. W runie występują przede wszystkim gatunki typowe dla borów sosnowych na mało zasobnych siedliskach, takie jak *Convallaria majalis*, *Melampyrum pratense*, *Monotropa hypopitys*, *Orthilia secunda*, *Peucedanum oreoselinum*, *Solidago virgaurea*, *Vaccinium myrtillus*, *V. vitis-idaea*, którym towarzyszą *Anthericum ramosum*, *Calluna vulgaris* i *Veronica officinalis*. W warstwie mszystej dominuje *Hylocomium splendens*, z którym współwystępują *Dicranum undulatum*, *Pleurozium schreberi*, *Ptilium crista-castrensis*, a w kilku miejscach niewielkie płyty chrobotków *Cladonia* sp. W sąsiedztwie dziewięciśla bezłodygowego odnotowano także inne gatunki objęte w Polsce ochroną ścisłą, takie jak *Diphasiastrum complanatum*, *Goodyera repens* i *Lycopodium clavatum*. Osobniki dziewięciśla rozproszone są na obszarze ok. 250 m² na nasłonecznionej, częściowo odsłoniętej powierzchni, a odległość między poszczególnymi rozetami nie przekracza 5 m. W 2007 r. na tym stanowisku stwierdzono blisko 260 rozet w postaci ok. 40 skupień lub pojedynczych egzemplarzy. Z jednego korzenia dziewięciśla może wyrastać nawet kilka nadziemnych rozet, trudno zatem bez zastosowania inwazyjnych metod ocenić rzeczywistą wielkość populacji. W 2007 r. stwierdzono 16 kwitnących rozet, w latach 2004–2006 ich liczba utrzymywała się na podobnym poziomie, co roku obserwowano również owocowanie. Tylko raz, w 2006 r., pojawiła się jedna kwitnąca rozeta odmiany łodygowej – *C. acaulis* var. *caulescens*, pozostałe okazy reprezentowały

Ryc. 2. Lokalizacja stanowiska *Carlina acaulis* L. koło kolonii Nowy Lipsk, gm. Lipsk (GB41); jako podkład wykorzystano mapę topograficzną 1:50 000, arkusz N-34-83-D, wydaną w 1983 r.

Fig. 2. The locality of *Carlina acaulis* L. near Nowy Lipsk village, Lipsk commune (ATPOL plot: GB41); the topographic map 1:50 000, sheet N-34-83-D, published in 1983 was used on the background

Ryc. 3. Lokalizacja stanowiska *Carlina acaulis* L. koło Czarnej Białostockiej (GB91); jako podkład wykorzystano mapę topograficzną 1:50 000, arkusz N-34-107-B, wydaną w 1983 r.

Fig. 3. The locality of *Carlina acaulis* L. near Czarna Białostocka town (ATPOL plot: GB91); the topographic map 1:50 000, sheet N-34-107-B, published in 1983 was used on the background

formę o skróconej łodydze *C. acaulis* var. *acaulis*. Mimo stosunkowo dużej liczebności populacji i corocznego owocowania nie stwierdzono w pobliżu innych stanowisk gatunku.

Drugie ze stanowisk *Carlina acaulis* odkryte zostało w 2007 r. w Puszczy Knyszyńskiej, pod Czarną Białostocką, na skarpie przy szosie z Białegostoku, ok. 1250 m na SW od przejazdu kolejki leśnej (GB91; Ryc. 3). Dziewięciśl bezłodygowy rośnie tu na okraju ciepłolubnego, subborealnego boru mieszanego *Serratulo-Pinetum*. Liczebność populacji oceniono na ok. 20 rozet występujących w kilku skupieniach. Nieliczne kwitnące osobniki nie zawiązały jednak nasion. Dziewięciślowi towarzyszą tu m.in. *Digitalis grandiflora*, *Epi-pactis atrorubens*, *Equisetum hyemale* i *Geranium sanguineum*.

Pod Lipskiem, na powierzchni, na której występuje *Carlina acaulis* wykonano w 2003 r. trzebież, która nie tylko nie naruszyła stanowiska dziewięciśla, ale wręcz mogła przyczynić się do poprawy warunków jego bytowania poprzez zwiększenie dostępu światła do powierzchni gleby, co z kolei mogło wpłynąć nie tylko na wzrost udziału kwitnących rozet, ale również, podobnie jak u *C. onopordifolia*, na zwiększenie możliwości kiełkowania nasion i pojawiania się siewek (KAŹMIERCZAKOWA 2004). Zabiegi czyszczeń zostały także wykonane pod Czarną Białostocką, gdzie w 2008 r. usunięto podrost graba wkraczającego na przydrożną skarpe.

Carlina acaulis to gatunek ciepłolubny i wybitnie światłolubny. Na północnym wschodzie Polski nie występuje jednak w zbiorowiskach murawowych i pastwiskowych, typowych dla populacji górskich i wyżynnych. Być może zatem dziewięciśla bezłodygowego można traktować tu jako relikwit widnych lasów ukształtowanych w warunkach ekstensywnego wypasu, przede wszystkim dąbrów świetlistych, które to w ciągu ostatniego półwiecza niemal zanikły w krajobrazie Podlasia. Zachowanie *C. acaulis* we florze regionu wymaga zabiegów ochrony czynnej, polegających na usuwaniu drzew i krzewów zaciemniających jego stanowiska, a nawet założenia uprawy *ex situ*, z której nasiona mogłyby służyć w razie potrzeby do podtrzymania populacji naturalnych.

LITERATURA

- CIOSEK M., DĘBSKI H. & PAWŁOWSKI J. 1998. Dziewięciśl bezłodygowy *Carlina acaulis* na Nizinie Południowopodlaskiej. – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **54**(6): 94–97.
- FALTYNOWICZ W. 1995. Nowe stanowisko dziewięciśla bezłodygowego *Carlina acaulis* na Równinie Charykowskiej (Pomorze Zachodnie). – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **51**(2): 97–99.
- FORCİK B. & GOWIN D. 1994. Chronione gatunki roślin naczyniowych okolic Skrzycznego i Magurki Wiślańskiej (Beskid Śląski). – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **47**(1): 81–84.
- GORSKI S. B. 1829. O roślinach Zubrom upodobanych, jakoteż innych z puszczy Białowiezkiej. – *Dziennik Wileński* **4**: 207–217.
- GRABSKI M. 1993. Stanowiska dziewięciśla bezłodygowego *Carlina acaulis* w Borowym Jarze koło Jeżowa Sudeckiego. – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **49**(1): 63.
- HERNIK E. & SKALSKA K. 2004. Stanowisko dziewięciśla bezłodygowego *Carlina acaulis* i listery jajo-watej *Listera ovata* w Zawierciu. – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **60**(1): 99–100.
- HERZOG B. 1988. Rośliny chronione w grupie Wielkiej Raczy w Beskidzie Żywieckim. – *Chrońmy Przyr. Ojcz.* **46**(5): 76–77.

- HULTÉN E. & FRIES M. 1986. Atlas of North European vascular plants. North of the Tropic of Cancer **3**, s. 969–1172. Koeltz Scientific Books, Königstein.
- JUNDZIEL B. S. 1811. Opisanie roślin litewskich według układu Linneusza. s. 333. Nakładem Józefa Zawadzkiego Typografa Akademickiego, Wilno.
- KAŹMIERCZAKOWA R. 2004. *Carlina onopordifolia* Besser. Dziewięciśl popłocholistny. – W: B. SUDNIK-WÓJCIKOWSKA & H. WERBLAN-JAKUBIEC (red.), Gatunki roślin. Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny **9**: 96–99. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- KUUSK V., TABAKA L. & JANKEVIČIENĒ R. (red.) 2003. Flora of the Baltic countries **3**, s. 405. Estonian Agricultural University, Tartu.
- MATUSZKIEWICZ A. 1955. Stanowisko systematyczne i tendencje rozwojowe dąbrów białowieskich. – Acta Soc. Bot. Polon. **24**(2): 459–494.
- PACZOŚKI J. 1930. Lasy Białowieży. s. 575. Państwowa Rada Ochrony Przyrody, Poznań.
- PARFENOV V. I. (red.) 1999. Opredelitel' vysšich rastenij Belarusi. s. 471. Izdatel'stvo Dizajn PRO, Minsk.
- PIASECKI J. & SPANIDIS A. 1988. Stanowiska dziewięciślu bezłodygowego *Carlina acaulis* w Puszczy Bydgoskiej. – Chrońmy Przyr. Ojcz. **44**(6): 59–61.
- SOKOŁOWSKI A. W. 1995a. Flora roślin naczyniowych Puszczy Białowieskiej. s. 273. Białowiecki Park Narodowy, Białowieża.
- SOKOŁOWSKI A. W. 1995b. Flora roślin naczyniowych Puszczy Knyszyńskiej. – W: A. CZERWIŃSKI (red.), Puszcza Knyszyńska, s. 99–153. Zespół Parków Krajobrazowych w Supraślu, Supraśl.
- SOKOŁOWSKI A. W. 1995c. Rośliny naczyniowe Puszczy Knyszyńskiej. – Parki Nar. Rez. Przyr. **14**(1): 3–84.
- SOKOŁOWSKI A. W. & WOŁKOWYCKI D. 2004. Czerwona księga roślin naczyniowych województwa podlaskiego. – W: E. JĘDRZEJCZAK (red.), Przyroda Polski w europejskim dziedzictwie dóbr natury. Materiały 53. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego, s. 93. Wyd. ATR, Bydgoszcz.
- TOBOROWICZ K. & MACIEJCZYK B. 1977. Rozmieszczenie dziewięciśla bezłodygowego *Carlina acaulis* w Górach Świętokrzyskich. – Chrońmy Przyr. Ojcz. **34**(5–6): 56–63.
- WEBB D. A. 1976. *Carlina* L. – W: T. G. TUTIN, V. H. HEYWOOD, N. A. BURGESS, D. M. MOORE, D. H. VALENTINE, S. M. WALTERS & D. A. WEBB (red.), Flora Europaea **4**, s. 208–211. Cambridge University Press, Cambridge.
- WITKOWSKA E. 2004. Stanowiska dziewięciślu bezłodygowego *Carlina acaulis* w okolicy Żarek na Wyżynie Częstochowskiej. – Chrońmy Przyr. Ojcz. **60**(2):101–104.
- ZAJĄC A. & ZAJĄC M. (red.) 2001. Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce. s. xii + 714. Nakładem Pracowni Chorologii Komputerowej Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

SUMMARY

The lowland populations of *Carlina acaulis* L. are very rare and in most they belong to historical localities. In 2004–2007 two new stations of *C. acaulis* in the Podlasie region were found. The first population is situated in south part of Augustów Primeval Forest and the second ones in Knyszyńska Primeval Forest. This new populations are distributed at the limit of the north-eastern geographical range of this species in Europe, so they need special active protection.

Przyjęto do druku: 03.02.2009 r.